

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

ગુજરાત વડી અદાલતમાં અમદાવાદ ખાતે

સ્પે. ક્રીમીનલ એપ્લીકેશન (કવોર્શીંગ) નંબર ૪૧૯૪ / ૨૦૧૪

સ્પે. ક્રીમીનલ એપ્લીકેશન નંબર ૪૧૯૫ / ૨૦૧૪

સ્પે. ક્રીમીનલ એપ્લીકેશન નંબર ૪૧૯૬ / ૨૦૧૪ સાથે વિશેષ ફોજદારી અરજી

ક્રમાંક ૪૧૯૭ સન ૨૦૧૪

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર માટે:

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાળા

=====

૧	શું સ્થાનિક અખબારોના પત્રકારોને ચુકાદો જોવાની મંજૂરી આપવામાં આવી શકે છે?	
---	--	--

૨	પત્રકારને રીફર કરવામાં આવશે કે નહીં?	
૩	શું માનનીય શ્રી ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની ખરી નકલ જોવા માંગે છે?	
૪	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણના અર્થઘટન અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈપણ આદેશ અંગે કાયદાના નોંધપાત્ર પ્રશ્નનો સમાવેશ થાય છે?	
૫.	શું તે સિવિલ જજને મોકલવાનું છે?	

=====

મુકેશભાઈ ઈશ્વરભાઈ પ્રજાપતિ....અરજદાર(ઓ)

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય અને ૧....પ્રતિવાદી(ઓ)

=====

=

હાજરી: અરજદાર(ઓ) ક્રમાંક ૧ તરફે શ્રી પદ્મરાજ કે. જાડેજા, વકીલ,
પ્રતિવાદી(ઓ) ક્રમાંક ૨ તરફે ડી.એસ. દ્વારા નોટિસ બજાવવામાં આવેલ,
પ્રતિવાદી(ઓ) ક્રમાંક ૧ તરફે જાહેર અભિયોજક

=====

=

કોરમ: માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાળા

તારીખ : ૦૧/૧૨/૨૦૧૪

સી.એ.વી. ચુકાદો

૧. કારણ કે ઉપરોક્ત શીર્ષકવાળી બધી ચાર અરજીઓમાં ઉઠાવવામાં આવેલ કેન્દ્રીય મુદ્દો એકસરખો છે, તેથી તે તમામની સુનાવણી સમાનરૂપે કરવામાં આવી હતી અને આ સામાન્ય ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા તેમનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

૨. ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ-૨૨૭ હેઠળની આ રિટ અરજીઅંતર્ગત, નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમ હેઠળની ફરિયાદના અરજદાર-ફરિયાદી દ્વારા, ગાંધીનગરના માનનીય વધારાના મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા ફોજદારી કેસ ક્રમાંક ૬૮૭૧/૨૦૧૩ માં તા. ૨૬/૮/૨૦૧૪ના રોજ પસાર કરવામાં આવેલા આદેશની કાનૂનીતા અને માન્યતા પડકારવામાં આવી છે; જે મુજબ માનનીય ન્યાયાધીશે મૂળ ફરિયાદ તથા દસ્તાવેજો ફરિયાદીને પરત કરવા અને ફરિયાદ પરત કરવામાં આવેલ તારીખથી ૩૦ દિવસની અંદર ગુનાનો વિચારણો કરવાની સક્ષમ અધિકારિતાવાળી અદાલત સમક્ષ તે જ રજૂ કરવા આદેશ કર્યો હતો. એવું જણાય છે કે આવો આદેશ માનનીય ન્યાયાધીશે સર્વોચ્ચ અદાલતે તેના તાજેતરના એક નિર્ણયમાં દશરથ રૂપસિંગ રાઠોડ વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર

અને અન્ય (૨૦૧૪) ૯ એસ.સી.સી. -૧૨૯ મામલે આપેલા નિર્દેશને ધ્યાનમાં રાખીને કર્યો હતો.

૩. આ અરજી ઊભી થવાનાં સંક્ષિપ્ત તથ્યોને આ રીતે સંક્ષેપમાં રજૂ કરી શકાય છે : ૩.૧) અત્રેનો અરજદાર મૂળ ફરિયાદી છે. તેણે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨ – મૂળ આરોપી વિરુદ્ધ નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળ, આરોપીએ ફરિયાદીના હિતમાં આપેલા પાંચ ચેકના અનાદર બાબતે પાંચ ફરિયાદો દાખલ કરી હતી. બધી પાંચ ફરિયાદો ગાંધીનગરના મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટની અદાલતમાં દાખલ કરવામાં આવી હતી. જણાય છે કે ફોજદારી ફરિયાદ ક્રમાંક ૬૮૭૦/૨૦૧૩ સંબંધે, તે હાલ ફરિયાદીની ઉલટતપાસના તબક્કે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ઉલટતપાસ હવે પૂર્ણ થવાની આરે છે. અન્ય ચાર ફરિયાદો અંગે, ફરિયાદીએ સોગંદનામા દ્વારા પોતાનો પુરાવો રજૂ કર્યો છે, પરંતુ તેની ઉલટતપાસ હજી શરૂ થવાની બાકી છે. ૩.૨) ઉપરોક્ત પાંચ ફરિયાદોની બાકીગીરી દરમિયાન, સર્વોચ્ચ અદાલતે દશરથ રૂપસિંગ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં ઠરાવ્યું હતું કે ચેકના અનાદર અંગે ફરિયાદ દાખલ કરવા માટેની પ્રાદેશિક અધિકારિતા તે જ અદાલત સુધી મર્યાદિત રહેશે, જેના પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્રમાં ગુનો બન્યો હોય, એટલે કે જ્યાં ચેકનો અનાદર થયો હોય, અર્થાત્ જે બેંક ઉપર તે આંકવામાં આવ્યો હોય તે બેંક દ્વારા બિનચૂકવેલ પરત કરવામાં આવ્યો હોય તે સ્થળ. સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે કાયદેસરની નોટિસ જારી કરવાનું કે પહોંચાડવાનું સ્થળ, અથવા ફરિયાદી પોતાની બેંક

મારફતે ચેક વટાવવા માટે જ્યાં રજૂ કરવાનું પસંદ કરે છે તે સ્થળ, ચેકના અનાદર બાબત ફરિયાદ દાખલ કરવાની પ્રાદેશિક અધિકારિતા નક્કી કરવા માટે સંબંધિત નથી. ૩.૩) સર્વોચ્ચ અદાલતે તે સંદર્ભે દિશાનિર્દેશો પણ આપ્યા હતા અને સૌથી સંબંધિત દિશાનિર્દેશ અહેવાલના પરિચ્છેદ-૨૨ માં મળે છે. ચુકાદાના પરિચ્છેદ-૨૨ માં સર્વોચ્ચ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે માત્ર તે જ કેસોમાં, જેમાં કથિત આરોપીને સમન્સ પાઠવ્યા બાદ અને તેની હાજરી પછી, નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૪૫(૨) માં કલ્પિત મુજબ પુરાવા નોંધવાની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ ગઈ હોય, તેવી કાર્યવાહી તે જ સ્થળે ચાલુ રહેશે. બાકીના તમામ કેસોમાં, ફરિયાદ યોગ્ય અદાલતમાં દાખલ કરવા માટે ફરિયાદીને પરત કરવામાં આવશે, જે સર્વોચ્ચ અદાલતે પ્રતિપાદિત કરેલા કાનૂની સિદ્ધાંત સાથે સુસંગત હોય. સર્વોચ્ચ અદાલતે વધુમાં સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે જો આવી ફરિયાદો પરત થયાના ત્રીસ દિવસની અંદર દાખલ/પુનઃદાખલ કરવામાં આવે, તો તેઓ કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત સમયમર્યાદામાં દાખલ થયેલી ગણાશે, જો પ્રાથમિક અથવા અગાઉની દાખલાત પોતે જ સમયમર્યાદાથી બહાર ન હોય તો. ૩.૪) જણાય છે કે અત્રેના આરોપીએ ઉપર નોંધાયેલા સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર નિર્ભરતા રાખી આંક ૨૦ પર અરજી દાખલ કરી હતી અને જણાવ્યું હતું કે ઉલટતપાસ હજી શરૂ થવાની બાકી હોવાથી, ફરિયાદને સર્વોચ્ચ અદાલતે સમજાવ્યા મુજબ સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતમાં મોકલવાનો આદેશ થવો જોઈએ. ૩.૫) આવી અરજી માનનીય મેજિસ્ટ્રેટે સાંભળી હતી અને

તા. ૨૬ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૪ ના આદેશથી તે મંજૂર કરી હતી. આંક ૨૦ ની નીચેનો આદેશ આ મુજબ છે :

અરજી વાંચી. પક્ષકારોને સાંભળ્યા. નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ અધિનિયમની કલમ ૧૪૫(૨) ને ધ્યાનમાં રાખી. વધુમાં, ફરિયાદીએ ફોજદારી કેસ નં. ૬૮૬૧/૧૩, ૬૮૭૧/૧૩, ૬૮૭૨/૧૩, ૬૮૭૩/૧૩, ૬૮૭૦/૧૩ દાખલ કર્યા છે. પરંતુ, કેસ નં. ૬૮૭૦/૨૦૧૩ માં ફરિયાદીનું મુખ્ય પરીક્ષણ નોંધાયું છે અને પ્રતિપરીક્ષણ પૂર્ણ થવાની કગાર પર છે. દશરથ રૂપસિંહ રાઠોડ વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર અને અન્યના મામલામાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના આદેશનું અવલોકન કરતાં, વિનંતી કરવામાં આવે છે કે અરજી તથા માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાની નકલ સાથે ઉક્ત ફરિયાદોને સંબંધિત અધિકારક્ષેત્રમાં તબદીલ કરવામાં આવે. અન્ય તમામ ફોજદારી ફરિયાદોને બાદ કરતાં, ફોજદારી કેસ નં. ૬૮૭૦/૨૦૧૩ માં નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ અધિનિયમની કલમ ૧૪૫(૨) મુજબ કાર્યવાહી કરવામાં આવી છે. માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે નિર્ધારિત કરેલા સિદ્ધાંત અનુસાર, ઉક્ત ફોજદારી કેસ નં. ૬૮૭૦/૨૦૧૩ પરત મોકલી શકાય તેમ નથી. વધુમાં, અન્ય ફરિયાદોમાં માત્ર મુખ્ય પરીક્ષણ નોંધાયું છે અને પ્રતિપરીક્ષણ શરૂ થયું નથી. ચેક અમદાવાદ, સરખેજ શાખાના છે. ફોજદારીને બાદ કરતાં

અન્ય બધી ફોજદારી કેસ નં. એટલે કે ૬૮૬૧/૧૩, ૬૮૭૧/૧૩, ૬૮૭૨/૧૩, ૬૮૭૩/૧૩ માટે કેસ નં. ૬૮૭૦/૨૦૧૩ અંગે, ફરિયાદો પરત

કરવામાં આવેલ તારીખથી ૩૦ દિવસની અંદર અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત સમક્ષ તે જ રજૂ કરવા માટે ફરિયાદીઓને પરત મોકલવાનો હુકમ આથી કરવામાં આવે છે. ફોજદારી કેસ નં. ૬૮૭૦/૨૦૧૩ ના બદલી અંગેની અરજી આથી નામંજૂર કરવામાં આવે છે, કારણ કે ફોજદારી કેસ નં. ૬૮૭૦/૨૦૧૩ માં પ્રતિપરીક્ષા શરૂ થઈ ગઈ છે.”

૩.૬) વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા પસાર કરાયેલ આવા આદેશથી અસંતુષ્ટ અનુભવી ફરિયાદી આ અરજી લઈને ઉપસ્થિત થયો છે.

૪. અરજદાર વતી રજૂઆતો : ૪.૧) ફરિયાદી વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી પદ્મરાજ જાડેજાએ જોરશોરથી રજૂઆત કરી કે પડકારાયેલો આદેશ કાયદાની દૃષ્ટિએ ભૂલભર્યો છે અને તે હશરથ રૂપસિંહ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે આપેલા ચુકાદાનું સંપૂર્ણ ગેરવાંચન સિવાય કશું જ નથી. શ્રી જાડેજા રજૂ કરે છે કે તેમના અસીલે પાંચ ચેકના અનાદર બાબતે કુલ પાંચ ફરિયાદો દાખલ કરી હતી. તમામ પાંચ ફરિયાદાઓના સંબંધમાં આરોપી નીચલી અદાલત સમક્ષ હાજર થયો છે. તેઓ રજૂ કરે છે કે તેમના મુકતારે ફરિયાદી તરીકે સોગંદનામા પર પોતાનો મૂળ પુરાવો પણ રજૂ કર્યો છે. આવી પરિસ્થિતિમાં શ્રી જાડેજાના મતાનુસાર, વિચારણાની કાર્યવાહી અધિનિયમની કલમ ૧૪૫(૨) ના તબક્કે પહોંચી ગઈ ગણાય અને તેથી તેનું સ્થળાંતર થવું જોઈએ નહીં. ૪.૨) શ્રી જાડેજા રજૂ કરે છે કે કેસ સમન્સ જારી પહેલાંના તબક્કે નથી. તમામ ચાર ફરિયાદોમાં અદાલતે પહેલેથી જ સંજ્ઞાન લીધું છે, આરોપીના જવાબની નોંધ કરવામાં આવી

છે અને અધિનિયમની કલમ ૧૪૫(૧) હેઠળ કલ્પાયેલ મુખ્ય પરીક્ષા પણ સર્વોચ્ચ અદાલતે ચુકાદો જાહેર કર્યો તે તારીખથી ઘણું પહેલાં પૂર્ણ થયેલી ગણાવી શકાય. તેથી, શ્રી જાડેજાના મતાનુસાર, જ્યારે વિચારણા ફરિયાદીની ઉલટતપાસના તબક્કે હોય ત્યારે મેજિસ્ટ્રેટે ચાર ફરિયાદો ફરિયાદીને પરત કરવી જોઈએ નહોતી. ૪.૩) શ્રી જાડેજાએ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૧૮ ની જોગવાઈઓ પર પણ આધાર મૂક્યો છે, જે મુજબ જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પર એક જ પ્રકારના એકથી વધુ ગુનાઓનો આક્ષેપ હોય અને તેવા ગુનાઓમાં પ્રથમથી છેલ્લાં ગુના સુધીનો સમયગાળો ૧૨ મહિનાની અંદરનો હોય, તે એક જ વ્યક્તિ સંબંધિત હોય કે ન હોય, ત્યારે તેમાંથી ત્રણથી વધુ નહીં એવા કોઈપણ સંખ્યાના ગુનાઓ માટે તેના પર એક જ વિચારણામાં આરોપ મૂકી શકાય અને તેનો એક જ વિચારણામાં વિચારણા થઈ શકે. શ્રી જાડેજા રજૂ કરે છે કે વર્તમાન કેસમાં અતિ વિસંગત પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે. તેઓ રજૂ કરે છે કે આરોપીએ જારી કરેલા પાંચેય ચેક એક જ વ્યવહારના સંબંધમાં હતા. પાંચ ફરિયાદોમાંથી જો એક ફરિયાદ એ જ અદાલતમાં માત્ર એ આધાર પર આગળ ચાલે કે ઉલટતપાસ વાસ્તવમાં શરૂ થઈ ગઈ છે અને પૂર્ણ થવાની કગાર પર છે, અને બાકીની ચાર ફરિયાદોની વિચારણા બીજી અદાલત દ્વારા થવાની હોય, તો નિર્ણયના પ્રશ્ને પ્રત્યક્ષ વિસંગતિ ઊભી થઈ શકે. અન્ય શબ્દોમાં, શ્રી જાડેજાના મતાનુસાર, જો રજૂ થનારો પુરાવો એકસરખો હોય તો સંભવ છે કે બે અદાલતો બે ભિન્ન નિષ્કર્ષે પહોંચે, જેના પરિણામે ન્યાયનો ગંભીર ભંગ સર્જાઈ શકે. ૪.૪) શ્રી જાડેજા રજૂ કરે છે કે સર્વોચ્ચ અદાલતે પોતાના ચુકાદાના ફકરા-૨૨ માં નીચે મુજબ

નિરીક્ષણ કર્યું છે - “જ્યાં કાર્યવાહી કલમ ૧૪૫(૨) ના તબક્કે અથવા તેનાથી આગળ પહોંચી ગઈ હોય તેવા કેસોને, જેમને સામાન્ય રીતે પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતમાંથી, જેમ હવે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે, તેઓ હાલમાં જ્યાં બાકી હોય તે અદાલતમાં અમારી તરફથી સ્થળાંતરિત થયેલ ગણવામાં આવશે.” જ.૫) સર્વોચ્ચ અદાલતે કરેલ આવા નિરીક્ષણો પર આધાર મૂકી, શ્રી જાડેજા દલીલ કરે છે કે જો વિચારણા કલમ ૧૪૫(૨) ના તબક્કે પહોંચી ગઈ હોય તો કદાચ સ્થળાંતરનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી. તેઓ રજૂ કરે છે કે ઉલટતપાસનો વાસ્તવિક પ્રારંભ થવો એવી શરત સર્વોચ્ચ અદાલતે કલ્પી નથી. જ.૬) ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિઓમાં, શ્રી જાડેજા પ્રાર્થના કરે છે કે તેમની અરજીમાં ગુણ હોવાનું કારણે તે મંજૂર થવા પાત્ર છે.

૫ પ્રતિવાદી નં. ૨ - મૂળ આરોપી તરફથી રજૂઆતો : ૫.૧) શ્રી આર. જે. ગોસ્વામી, આરોપી તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલે આ અરજીઓનો જોરશોરથી વિરોધ કર્યો છે. શ્રી ગોસ્વામી રજૂ કરે છે કે વિવાદિત આદેશ પસાર કરતાં વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કોઈ ભૂલ, કાનૂની ભૂલ તો દૂર રહી, થયેલી કહેવાય તેવી નથી. તેઓ રજૂ કરે છે કે સર્વોચ્ચ અદાલતના સ્પષ્ટ ચુકાદાનું સાદું વાચન કરતાં એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ફક્ત તેવા કેસો, જેમાં ફરિયાદીની ઉલટતપાસ વાસ્તવમાં શરૂ થઈ ગઈ હોય, તે જ એ જ અદાલતમાં ચાલુ રહેશે, જ્યારે અન્ય તમામ કેસોમાં, ભલે વિવાદની સુનાવણી ધારા ૧૪૫(૨) ના તબક્કે પહોંચી ગઈ હોય, તોય તે માત્ર કારણસર કેસને હસ્તાંતરિત થવાથી બચાવવા પૂરતું

ગણાશે નહીં. આવી પરિસ્થિતિમાં તેઓ પ્રાર્થના કરે છે કે અરજામાં કોઈ જ સાર ન હોવાથી, તે નામંજૂર કરવામાં આવે.

૬. પક્ષકારોની તરફથી હાજર રહેલા વિધાવંત વકીલોને સાંભળ્યા બાદ અને રેકૉર્ડ પર ઉપલબ્ધ સામગ્રીનું અવલોકન કર્યા બાદ, મારા વિચારાધીન આવતો એકમાત્ર પ્રશ્ન એ છે કે શું વિધાવંત મેજિસ્ટ્રેટે આક્ષેપિત આદેશ પસાર કરવામાં કોઈ ભૂલ કરી છે કે નહીં.

૭. બંને પક્ષોની તરફથી રજૂ કરાયેલ પરસ્પર વિરોધી દલીલો પર વિચાર કરતા પહેલાં, નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ (સંક્ષિપ્તમાં “અધિનિયમ, ૧૮૮૧”) ની કલમ ૧૪૫ની જોગવાઈઓનું અવલોકન કરવું આવશ્યક છે, એવું હું માનું છું.

“સોગંદનામા દ્વારા પુરાવો-(૧) ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪નો ૨), માં જે કંઈ સમાવાયેલ હોય તે છતાં, ફરિયાદીની સાબિતી સોગંદનામા પર આપી શકાય છે અને યોગ્ય બધા અપવાદોને આધીન રહી, ઉક્ત સંહિતા હેઠળની કોઈપણ તપાસ, નીચલી અદાલતની કાર્યવાહી અથવા અન્ય કાર્યવાહી દરમિયાન તે પુરાવા તરીકે વાંચી શકાય છે.

(૨) અદાલત, જો તેને યોગ્ય લાગે તો, અને ફરિયાદ પક્ષ અથવા આરોપીની અરજી પર, તેમાં સમાવિષ્ટ હકીકતો અંગે સોગંદનામા દ્વારા પુરાવો આપનાર કોઈપણ વ્યક્તિને સમન્સ કરીને તેની તપાસ કરશે.”

કલમ ૧૪૫ નો અર્થઘટન સર્વોચ્ચ અદાલતે રાધેશ્યામ ગર્ગ વિ. નરેશકુમાર ગુપ્તા ના કેસમાં કર્યો હતો –

૨૦૧૦ ફોજદારી કાયદા જર્નલ –૨૮૧૦. સર્વોચ્ચ અદાલતને ઉક્ત જોગવાઈના અધિનિયમનના હેતુ પર વિચાર કરવાનો અવસર મળ્યો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે પરિચ્છેદ-૧૫, ૧૬ અને ૧૭માં કરેલા અવલોકનો હું લાભપૂર્વક ઉદ્ધૃત કરી શકું છું.

૧૫. જો અધિનિયમની કલમ ૧૪૫ ની જોગવાઈઓ અનુસારનું સોગંદનામું પુરાવા તરીકે ગણવાનું હોય, તો એ સમજવું મુશ્કેલ છે કે અદાલત શા માટે તે સોગંદનામાના નિવેદકને તેમાં સમાવિષ્ટ બાબતો અંગે ફરી એકવાર પોતાનું પરીક્ષણ કરાવવા કહેશે. તેની ઉલટતપાસ થઈ શકે અને તેના પુરાવા પૂર્ણ થયા બાદ તેની પુનઃપરીક્ષા થઈ શકે. તેથી, “સોગંદનામા દ્વારા પુરાવો આપનાર કોઈપણ વ્યક્તિનું તેમાં સમાવિષ્ટ તથ્યો અંગે પરીક્ષણ કરવું, જો તે નિવેદકને અધિનિયમની કલમ ૧૪૫ ની ઉપકલમ (૨) અનુસાર અદાલત દ્વારા સમન્સ કરવામાં આવ્યો હોય”, એવા શબ્દસમૂહનો, અમારા મત મુજબ, અર્થ ઉલટતપાસના હેતુ માટે એવો થશે. આ જોગવાઈ એક હિતાવહ હેતુ સિદ્ધ કરવાનો

પ્રયાસ કરે છે. ઉક્ત જોગવાઈ ઘડવા માટેના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનમાં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, નીચે મુજબ વાંચવામાં આવે છે : “વિત્ત અંગેની સ્થાયી સમિતિની ભલામણો તથા અન્ય રજૂઆતોને ધ્યાનમાં રાખીને, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ માં નીચે મુજબના સુધારા લાવવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે, એટલે કે:— (૧) થી (૩) ... (૪) ફરિયાદીની પ્રાથમિક પુરાવાની જરૂરિયાતમાંથી મુક્તિ આપવા માટેની પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવી; (૫) ... (૬) કેસોના નિકાલમાં ઝડપ લાવવા હેતુસર અધિનિયમ હેઠળના કેસોની સંક્ષિપ્ત કાર્યવાહી માટે જોગવાઈ કરવી;

૧૬. ઉક્ત જોગવાઈના અધિનિયમનનો હેતુ વાદની કાર્યવાહી ઝડપી બને તે માટેનો છે. અન્યથા પણ ફોજદારી વાદની કાર્યવાહી તાત્કાલિક રીતે ચલાવવામાં આવવી આવશ્યક છે.

૧૭. તેથી, અમે એવો નિષ્કર્ષ નોંધવા માટે કોઈ ચુકિતપૂર્ણ આધાર જણાતો નથી કે તે બાબતમાં સોગંદનામું પુષ્ટિ કર્યા હોવા છતાં, કોઈ સાક્ષીને અદાલતમાં તેની મુખ્ય તપાસ માટે ફરીથી સમન્સ કરીને બોલાવી શકાય.”

૮. અનુગામી તબક્કે સર્વોચ્ચ અદાલતને ફરી એકવાર એવા પ્રશ્ન પર વિચારવાનો અવસર એમ/એસ. માંડવી કોઓપરેટિવ બેંક લિ. વિ. નિમેશ બી. ઠાકોર – ૨૦૧૧ ક્રિમિનલ લો જર્નલ (સપ્પ.) – ૭૧૯ ના કેસમાં આવ્યો હતો.

સર્વોચ્ચ અદાલતે પરિષેદ-૨૦, ૨૧ ૨૨ અને ૩૨ માં કરેલ અવલોકનોને હું લાભપૂર્વક ઉદ્ધૃત કરી શકું છું.

“૨૦. એકવાર એ સમજાઈ જાય કે કલમ ૧૪૩ થી ૧૪૭ ખાસ કરીને અનાદર પામેલા ચેકના કેસોના વિચારણા માટે અત્યંત સરળ બનાવેલી પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવા માટે ઘડવામાં આવી હતી, અને તેનો એકમાત્ર હેતુ એ હતો કે આવા કેસોની વિચારણા સંક્ષિપ્ત વિચારણા કરતાં પણ વધુ ઝડપી ગતિએ આગળ વધે; અને એકવાર એ પણ જણાઈ આવે કે આ વિશેષ પ્રક્રિયા પણ અદાલતમાં આવતા અતિ વિશાળ સંખ્યાના કેસોને અસરકારક અને ત્વરિત રીતે સંભાળી શકવામાં નિષ્ફળ ગઈ, ત્યારે આરોપીની આ દલીલ કે કલમ ૧૪૫(૨) હેઠળ સમન્સ પાઠવવામાં આવે ત્યારે ફરિયાદી અથવા તેના કોઈ સાક્ષી, જેણે સોગંદનામા દ્વારા પુરાવો આપ્યો હોય, તેને ફરીથી મુખ્ય પરીક્ષણમાં સર્વથા નવેસરથી નિવેદન આપવા માટે ઉભો કરવો જ પડે, તે સ્પષ્ટપણે નિર્થક પુનરાવર્તનની માંગ જણાય છે, જે સ્પષ્ટ રીતે વિચારણામાં વિલંબ લાવવાના હેતુસર કરવામાં આવી હોય તેમ લાગે છે.

૨૧. તેમ છતાં, પક્ષકારોની તરફથી કરવામાં આવેલી રજૂઆતોનો નોંધ લેવો અને તેમનો યોગ્ય રીતે વિચાર કરવો આવશ્યક છે. શ્રી રણજિત કુમાર, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ, જેઓ એસ.એલ.પી. (ક્રિ.) ક્રમાંક ૪૭૬૦/૨૦૦૬ માંથી ઉદ્ભવેલી અપીલમાં અપીલકર્તાની તરફથી હાજર હતા, તેમણે સૂચવ્યું કે કલમ ૧૪૫ ની ઉપકલમ (૨) માં “મે” (અદાલતના સંદર્ભમાં) અને “શલ” (ફરિયાદ

પક્ષ અથવા આરોપીના સંદર્ભમાં) એમ બંને શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તેથી, આ બાબત નિઃસંદેહ હતી કે જો આરોપી દ્વારા અરજી કરવામાં આવે, તો અદાલત પર આ બાબતમાં કોઈ વિવેકાધિકાર રાખ્યા વિના કલમ ૧૪૫(૧) મુજબ સોગંદનામા દ્વારા પુરાવો આપનાર વ્યક્તિને સમન્સ પાઠવવાની ફરજ પડશે. રજૂઆતના આ ભાગ સાથે કોઈ મતભેદ હોઈ શકતો નથી, પરંતુ પ્રશ્ન એ છે કે જે વ્યક્તિએ પોતાનો પુરાવો સોગંદનામા દ્વારા આપ્યો હોય અને તે અદાલતમાં હાજર થાય, ત્યારે શું આરોપીને એ બાબતે આગ્રહ રાખવાનો પણ અધિકાર છે કે સોગંદનામામાં જણાવાયેલા તથ્યો અંગે તેની ઉલટતપાસ કરવામાં આવે તે પહેલાં તેણે પહેલાં મુખ્ય પરીક્ષણમાં નિવેદન આપવું જ પડશે અને સોગંદનામામાં જે પહેલેથી જ જણાવ્યું છે તે જ મૌખિક રીતે કહેવું જરૂરી રહેશે. શ્રી રણજિત કુમારે ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૩૭ નો ઉલ્લેખ કર્યો, જે “મુખ્ય પરીક્ષણ”, “ઉલટતપાસ” અને “પુનઃપરીક્ષણ” ની વ્યાખ્યા આપે છે, અને તેના આધારે દલીલ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે કલમ ૧૪૫(૨) માં આવેલ “પરીક્ષણ કરવું” શબ્દનો અર્થ સાક્ષીના પરીક્ષણના આ ત્રણેય પ્રકારો એવો જ કરવો જોઈએ. તેમના મતાનુસાર, આ બાબત સાથે આરોપી દ્વારા કરવામાં આવેલી અરજીના સંદર્ભમાં “શલ” શબ્દના ઉપયોગને જોડીને જોવામાં આવે તો તે સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ થાય છે કે જે વ્યક્તિ સોગંદનામા દ્વારા પોતાનો પુરાવો આપે છે, તેને કલમ ૧૪૫(૨) હેઠળ આરોપીની વિનંતિ પર સમન્સ પાઠવવામાં આવે ત્યારે, આરોપી દ્વારા તેની ઉલટતપાસ કરવામાં આવે તે પહેલાં તેણે પોતાની જુબાનીની શરૂઆત મુખ્ય પરીક્ષણથી કરવી જ જોઈએ. આ સંદર્ભમાં તેમણે રજૂ

કર્ચુ કે કલમ ૧૪૫ એ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા સિવાય પુરાવા અધિનિયમ અથવા નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમ અથવા અન્ય કોઈ કાયદાને અતિક્રમિત કરતી નથી. તેમણે વધુમાં રજૂ કર્ચુ કે કલમ ૧૪૫(૨) ની સાદી ભાષા સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ છે અને તેનો માત્ર એક જ અર્થ શક્ય છે અને તેથી આ જોગવાઈને તેના શાબ્દિક અર્થમાં જ સમજવી જોઈએ, અને આ જોગવાઈનો હેતુલક્ષી અર્થઘટન અપનાવવામાં વડી અદાલતથી ભૂલ થઈ હતી. પોતાની રજૂઆતના સમર્થનમાં તેમણે આ અદાલતના ડેન્ટલ કાઉન્સિલ ઓફ ઇન્ડિયા વિ. હરિ પ્રકાશ અને અન્ય, (૨૦૦૧) ૮ એસ.સી.સી. ૬૧ અને નાથી દેવી વિ. રાધા દેવી, (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૨૭૧ ના નિર્ણયો પર આધાર મૂક્યો. શ્રી સિદ્ધાર્થ ભટનાગર, વિદ્વાન વકીલ, જેઓ એસ.એલ.પી. (ફિ.) ક્રમાંક ૧૧૦૬/૨૦૦૭ માંથી ઉદ્ભવેલી અપીલમાં અપીલકર્તાની તરફથી હાજર હતા, તેમણે પણ શાબ્દિક અર્થઘટન આધારિત રજૂઆતમાં શ્રી રણજિત કુમારનો સમર્થન આપ્યો. તેમણે પણ રજૂ કર્ચુ કે સામાન્ય રીતે, ખાસ કરીને જ્યારે કાયદાની ભાષા સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ હોય ત્યારે, શાબ્દિક અર્થઘટનના નિયમથી વિમુખ થવું જોઈએ નહીં. તેમણે રઘુનાથ રાય બરેજા વિ. પંજાબ નેશનલ બેંક, (૨૦૦૭) ૨ એસ.સી.સી. ૨૩૦ ના નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો.

૨૨. અમે આ રજૂઆતને મૂળવવામાં સંપૂર્ણપણે અસમર્થ છીએ. કલમ ૧૪૫(૨) ના શાબ્દિક અર્થઘટન માટેની દલીલ આ નિરાધાર અનુમાન પર આધારિત છે કે કલમની ભાષા સ્પષ્ટપણે એમ કહે છે કે જે વ્યક્તિ સોગંદનામા દ્વારા પોતાનો

પુરાવો આપે છે, તેને આરોપીની માંગણી પર સમન્સ કરવામાં આવે ત્યારે તેને અદાલતમાં પોતાની જુબાની મુખ્ય પરીક્ષણથી શરૂ કરવી જ જોઈએ. કલમ ૧૪૫(૨) માં અમને એવું સૂચવે તેવી કોઈ બાબત દેખાતી નથી. અમે આ પણ સ્પષ્ટ કરી દઈએ કે પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૩૭ “પરીક્ષણ” ની એવી વ્યાખ્યા આપતી નથી કે જેમાં સાક્ષીના પરીક્ષણના ત્રણ પ્રકારોનો અર્થ અને સમાવેશ થાય; તે ફક્ત “મુખ્ય પરીક્ષણ”, “ઉલટતપાસ” અને “પુનઃ પરીક્ષણ” ની વ્યાખ્યા આપે છે. અધિનિયમની કલમ ૧૪૫(૨) જે કહે છે તે માત્ર એટલું જ છે. અદાલત પોતાની વિવેકસત્તાથી સોગંદનામા દ્વારા પોતાનો પુરાવો આપનાર વ્યક્તિને બોલાવી શકે છે અને તેમાં સમાવિષ્ટ તથ્યો અંગે તેનું પરીક્ષણ કરી શકે છે. પરંતુ જો ફરિયાદ પક્ષ અથવા આરોપી પૈકી કોઈ એક દ્વારા અરજી કરવામાં આવે, તો અદાલતે સોગંદનામા દ્વારા પોતાનો પુરાવો આપનાર વ્યક્તિને, તેમાં સમાવિષ્ટ તથ્યો અંગે ફરીથી પરીક્ષણ કરવા માટે, અનિવાર્યપણે બોલાવવો જ પડશે. દરેક કિસ્સામાં પરીક્ષણની વ્યાપ્તિ અને સ્વરૂપ શું રહેશે તે અલગ બાબત છે અને તેનો ચુકિતપૂર્ણ અર્થઘટન કલમ ૧૪૫(૧) ની જોગવાઈના પ્રકાશમાં તેમજ કલમ ૧૪૩ થી ૧૪૬ ની સંપૂર્ણ યોજનાના હેતુ અને ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં રાખીને કરવાનું રહેશે. કલમ ૧૪૩ થી ૧૪૬ ની યોજના પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૬૫ હેઠળની ન્યાયાધીશની સત્તાઓને કોઈ રીતે અસર કરતી નથી. વાસ્તવમાં, કલમ ૧૪૫(૨) સ્પષ્ટપણે જોગવાઈ કરે છે કે જો અદાલત યોગ્ય માને તો તે સોગંદનામા દ્વારા પુરાવો આપનાર કોઈપણ વ્યક્તિને સમન્સ કરી તેને પરીક્ષણ કરી શકે છે. પરંતુ ફરિયાદ પક્ષ અથવા આરોપી દ્વારા કરવામાં

આવેલી અરજી પર અદાલત સમક્ષ હાજર થવા માટે સમન્સ કરવામાં આવે ત્યારે સોગંદનામા દ્વારા પુરાવો આપનાર વ્યક્તિનું પરીક્ષણ કેવી રીતે કરવામાં આવશે ? આવી રીતે સમન્સ કરાયેલ વ્યક્તિનું સોગંદનામું, જે પહેલેથી જ અભિલેખ પર છે, તે સ્પષ્ટપણે મુખ્ય પરીક્ષણના સ્વરૂપનું છે. તેથી, આરોપી દ્વારા કરવામાં આવેલી અરજી પર સમન્સ કરવામાં આવે ત્યારે સોગંદનામું કરનાર (ફરિયાદી અથવા તેના કોઈપણ સાક્ષી) ને સોગંદનામામાં જણાવાયેલા તથ્યો બાબતે માત્ર ઉલટતપાસ માટે જ પાત્ર બનાવી શકાય. ફરિયાદ પક્ષની હદ સુધી જોવામાં આવે તો, તેના કોઈ સાક્ષીએ સોગંદનામા દ્વારા પોતાનો પુરાવો આપ્યો હોય, તો તેને સમન્સ કરવાની જરૂરિયાત બે રીતે ઊભી થઈ શકે. ફરિયાદ પક્ષ એવો વ્યક્તિ સમન્સ કરી શકે છે જેણે સોગંદનામા દ્વારા પોતાનો પુરાવો આપ્યો હોય અને જેના પર ઉલટતપાસ થઈ ચૂકી હોય, “પુનઃ પરીક્ષણ” માટે. ફરિયાદ પક્ષને એવો સાક્ષી પણ સમન્સ કરવો પડી શકે છે, જેના પુરાવા સોગંદનામા દ્વારા આપવામાં આવ્યા હોય, જો બચાવ પક્ષ સોગંદનામા સાથે રજૂ કરાયેલા કોઈ દસ્તાવેજ(ઓ) ના પુરાવાની માન્યતા અને/અથવા પૂરકતા અંગે વાંધો ઉઠાવે. તેવા પ્રસંગે ખામી દૂર કરવા અને યોગ્ય કાનૂની પદ્ધતિ અનુસરી દસ્તાવેજ(ઓ) ને યોગ્ય રીતે સાબિત કરવા માટે સાક્ષીને અદાલત સમક્ષ હાજર થવા સમન્સ કરી શકાય. ઉપરોક્ત પ્રશ્નનો આ જ સરળ જવાબ અને યોગ્ય કાનૂની સ્થિતિ અમને જણાય છે. શ્રી રણજિત કુમારે સૂચવ્યા મુજબ, કલમ ૧૪૫ ની ઉપકલમ (૨) ને અન્ય કોઈ અર્થ આપવામાં આવે તો તે કલમ ૧૪૫(૧) ની જોગવાઈને

નિષ્પ્રભ બનાવી દેશે અને કલમ ૧૪૩ થી ૧૪૭ હેઠળ રચાયેલ વિચારણાની સમગ્ર યોજનાને સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ બનાવી દેશે.

૩૨. કલમ ૧૪૩નું સાદું વાચન કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે વિધાનમંડળે ફરિયાદીને સોગંદનામા દ્વારા પોતાનો પુરાવો આપવા માટે જોગવાઈ કરી છે અને આરોપીને તે જ રીતે આવું કરવાની જોગવાઈ કરી નથી. પરંતુ વડી અદાલતે એવું માન્યું કે કલમ ૧૪૫ની ઉપકલમ (૧) માં ફરિયાદી સાથે આરોપીનો ઉલ્લેખ ન કરવો એ માત્ર વિધાનમંડળ તરફથી થયેલો એક અવકાશ હતો, જેને તે કોઈ મુશ્કેલી વિના પૂરો કરી શકે. વિધાનમંડળે પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી કલમ ૧૪૫(૧) માં ‘ફરિયાદી’ શબ્દ સાથે ‘આરોપી’ શબ્દનો સમાવેશ કરવો યોગ્ય માન્યો નથી, તેમ છતાં તેનું અર્થ એ નથી થતું કે યોગ્ય અને ચુકિતસંગત કારણસર આવી મંજૂરી નકારવાની પરિસ્થિતિ ન હોય તો મેજિસ્ટ્રેટ સમાન તુલના લાગુ કરીને આરોપીને સોગંદનામા દ્વારા પોતાનો પુરાવો આપવા મંજૂરી આપી શકતા નથી. વડી અદાલતના તર્કમાં બે ભૂલો સ્પષ્ટ દેખાય છે. પ્રથમ, જો વિધાનમંડળે પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી “કલમ ૧૪૫(૧) માં ‘ફરિયાદી’ શબ્દ સાથે ‘આરોપી’ શબ્દનો સમાવેશ કરવો યોગ્ય નથી માન્યો.....”, તો વડી અદાલતને પોતાની રીતે અનુભૂત થયેલી ખાલી જગ્યા પૂરી કરવાની છૂટ નહોતી. બીજું, નામંજૂર થયેલા ચેકના કેસમાં ફરિયાદી અને આરોપીના પુરાવા વચ્ચે સમાનતા દોરવામાં વડી અદાલત ભૂલમાં પડી હતી. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદમાં ફરિયાદીનો કેસ મોટા ભાગે દસ્તાવેજી પુરાવા પર આધારિત હોય છે. બીજી તરફ,

બહુ મોટી સંખ્યામાં કેસોમાં આરોપી કોઈ પુરાવો રજૂ જ ન કરે અને ફરિયાદ પક્ષનો મામલો તેના પોતાના પુરાવા પર જ ટકશે કે નિષ્ફળ જશે તેવા આધાર પર રહેવા દે. જો બચાવ પક્ષ કોઈ પુરાવો રજૂ કરે, તો તેના પુરાવાનું સ્વરૂપ અનિવાર્ય રીતે દસ્તાવેજી જ હોય એવું નથી; સંપૂર્ણ સંભાવના છે કે બચાવ પક્ષ ચેક કોઈ દેવું અથવા જવાબદારીની ચુકવણી માટે જારી કરવામાં આવ્યો નહોતો એવી ધારણાને ખંડિત કરવા માટે અન્ય પ્રકારના પુરાવા રજૂ કરે. નામંજૂર થયેલા ચેકના કેસમાં ફરિયાદીના પુરાવાના સ્વરૂપ અને આરોપીના પુરાવાના સ્વરૂપ વચ્ચેનો આ મૂળભૂત તફાવત છે. તેથી, બચાવ પક્ષના પુરાવાને ફરિયાદીના પુરાવા સમકક્ષ માનવું અને એ જ વિકલ્પ આરોપીને પણ આપવો ખોટો છે.”

૯ ફરી એક વખત, સર્વોચ્ચ અદાલતે ઇન્ડિયન બેન્ક્સ અસોસિએશન અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય – (૨૦૧૪) ૫ એસ.સી.સી. – ૫૯૦ ના મામલામાં તાજેતરના ઉચ્ચારણમાં કાયદાની સ્થિતિ પુનરોચ્ચારિત કરતાં સમજાવ્યું હતું કે અધિનિયમની કલમ ૧૪૫ હેઠળ, ફરિયાદી સોગંદનામા દ્વારા પોતાનો પુરાવો આપી શકે છે અને એવું સોગંદનામું અદાલતમાં થતી કોઈપણ તપાસ, વિચારણા અને અન્ય કાર્યવાહી દરમિયાન પુરાવા તરીકે વાંચવામાં આવશે, જેનાથી આ સ્પષ્ટ થાય છે કે ફરિયાદીને પોતાનો બેય વાર તપાસાવવાની આવશ્યકતા નથી, અર્થાત્ એકવાર ફરિયાદ દાખલ કર્યા પછી અને બીજીવાર આરોપીને સમન્સ પાઠવ્યા પછી. અદાલતે વધુમાં સમજાવ્યું હતું કે ગુનાનો જ્ઞાન લેવા માટે ફરિયાદી દ્વારા ફરિયાદ સાથે દાખલ કરવામાં આવેલું સોગંદનામું અને દસ્તાવેજો, બંને તબક્કાઓએ, અર્થાત્ સમન્સ પૂર્વ તબક્કા

તથા સમન્સ પછીના તબક્કે, પુરાવા તરીકે વાંચવા માટે પૂરતા છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, આરોપીને સમન્સ પાઠવ્યા પછી ફરિયાદીને પાછા બોલાવીને તેની પુનઃતપાસ કરવાની કોઈ આવશ્યકતા નથી, જો સુધી મેજિસ્ટ્રેટ ખાસ એવો આદેશ પસાર ન કરે કે ફરિયાદીને શા માટે પાછા બોલાવવાનો છે. એવો આદેશ આરોપી દ્વારા કરવામાં આવેલી અરજી પર અથવા અધિનિયમની કલમ ૧૪૫(૨) હેઠળ અદાલત દ્વારા સ્વપ્રેરિત રીતે પસાર કરવાનો રહે છે.

૧૦. આ રીતે, ઉપર નોંધાયેલા સર્વોચ્ચ અદાલતના ત્રણ નિર્ણયોનું વિચારણા કરતાં, કાયદાની સ્થિતિ સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ છે. “અધિનિયમની કલમ ૧૪૫ ની ઉપકલમ (૨) ની જોગવાઈઓ અનુસાર, જો સોગંદનામું આપનારને અદાલત દ્વારા હાજર થવા સમન્સ પાઠવવામાં આવે, તો તેમાં સમાવિષ્ટ હકીકતો અંગે સોગંદનામાથી પુરાવા આપનાર કોઈપણ વ્યક્તિની તપાસ કરવી” એવા શબ્દોનો અર્થ પ્રતિક્ષેપ-પૂછપરછના હેતુ માટે એવો થાય છે. તેથી, કલમ ૧૪૫(૨) એ એવો તબક્કો છે જેમાં આરોપી ફરિયાદીની પ્રતિક્ષેપ-પૂછપરછ કરશે.

૧૧. એ બાબત વિવાદાસ્પદ નથી કે વર્તમાન કેસમાં કાર્યવાહી અધિનિયમની કલમ ૧૪૫(૨) ના તબક્કે છે. તે જ સમયે એ બાબત પણ વિવાદાસ્પદ નથી કે ફરિયાદી હજુ સાક્ષી-પેટીમાં હાજર થવાનો બાકી છે જેથી આરોપી તેની જરૂર કરી શકે. એ જ તબક્કે આરોપી ઈચ્છે છે કે સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા આપેલ નિર્દેશ

મુજબ બધી ચાર ફરિયાદો સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતમાં હસ્તાંતરિત કરવામાં આવે.

૧૨. હવે હું દશરથ રૂપસિંહ (સુપ્રા.) ના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર વિચાર કરું છું. ૧૨.૧) સર્વોચ્ચ અદાલતે અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું છે કે અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદ માત્ર તે જ અદાલતમાં ચલાવાપાત્ર છે, જેના અધિકારક્ષેત્રમાં દ્રાવી બેંક આવેલી હોય.

૧૩. સર્વોચ્ચ અદાલતે આવો અભિપ્રાય શા માટે અપનાવ્યો તેનો કારણ સર્વોચ્ચ અદાલતે ફકરા-૨૦ માં કરેલ અવલોકનોમાંથી જાણવા મળે છે.

“૨૦. દેશભરમાં વિવિધ અદાલતોમાં લંબિત રહેલા સંભાવિત લાખો કેસો પર વર્તમાન નિર્ણયનો જે વ્યાપક પ્રભાવ પડશે તેની ગંભીરતાથી અમે પૂર્ણ રીતે અવગત છીએ. એક દષ્ટિકોણ એવો હોઈ શક્યો હોત કે આ ચુકાદાને માત્ર ભાવિ પ્રાસંગિકતા ધરાવતો જાહેર કરવામાં આવે, અર્થાત્ આ ઉચ્ચારણા પછી દાખલ થનારી ફરિયાદો સુધી જ તેની લાગુ પડતાશ રહે. તેમ છતાં, કથિત આરોપી/પ્રતિવાદીઓને પોતાની બચાવ કાર્યવાહી ચલાવવા લાંબા અંતર સુધી મુસાફરી કરવી પડે તેમાંથી ઉપજતી અડચણો સતત યથાવત્ રહેશે તે બાબતને ધ્યાનમાં રાખતાં, અને અધિકારક્ષેત્રવિહોણી અદાલતમાં કાર્યવાહી ચાલુ રાખવાની મંજૂરીથી ઊભા થતા કાનૂની પરિણામોને પણ ધ્યાનમાં લેતાં, આ ઉપાય અમને સંપૂર્ણપણે સ્વીકાર્ય લાગતો નથી. વિસ્તૃત વિચારણા પછી અમને

એવો નિર્દેશ આપવો યોગ્ય જણાય છે કે માત્ર તે જ કેસોમાં, જેમાં કથિત આરોપીને સમન્સ જારી થવા અને તેની હાજરી બાદ, વિનિમયયોગ્ય દસ્તાવેજો અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૪૫(૨) મુજબ કલ્પાયેલ રીતે પુરાવાની નોંધણીનો પ્રારંભ થયો હોય, ત્યાં જ કાર્યવાહી તે સ્થળે ચાલુ રહેશે. સ્પષ્ટતા માટે કહી દેવામાં આવે છે કે સમન્સ પૂર્વ તબક્કે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ પુરાવો સોગંદનામાથી કે મૌખિક નિવેદન દ્વારા નોંધાયો હોય કે ન હોય, ફરિયાદ માત્ર તે જ સ્થળે જળવાઈ શકે જ્યાં ચેક અનાદરિત થયો હોય. કોઈપણ કાનૂની જટિલતાઓને અટકાવવા અને દૂર કરવા માટે, તેવી ફરિયાદના કેસોની શ્રેણી જેમાં કાર્યવાહી કલમ ૧૪૫(૨) ના તબક્કે અથવા તેનાથી આગળ વધી ગઈ હોય, તેઓને, હાલ સ્પષ્ટ કરાયેલા પ્રમાણસર પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતમાંથી, જ્યાં તે હાલમાં લંબિત છે તેવી અદાલતમાં, અમારા દ્વારા હસ્તાંતરિત માનવામાં આવશે. બધી અન્ય ફરિયાદો (સ્પષ્ટપણે તે ફરિયાદોનો પણ સમાવેશ થાય છે જેમાં આરોપી/પ્રતિવાદીને યોગ્ય રીતે તામિલ કરવામાં આવ્યો નથી) કાયદાના અમારા નિવેદનને અનુરૂપ યોગ્ય અદાલતમાં દાખલ કરવા માટે ફરિયાદીને પરત આપવામાં આવશે. આવી ફરિયાદો તેમના પરત આપવામાં આવેલા દિવસથી ત્રીસ દિવસની અંદર દાખલ/પુનઃદાખલ કરવામાં આવે તો, પ્રારંભિક અથવા પૂર્વ દાખલાત જાતે જ સમયબહાર ન હોય ત્યાં સુધી, તેઓ કાયદા મુજબ નિર્ધારિત સમયમર્યાદામાં દાખલ થયેલી ગણાશે. તેથી, પરિચ્છેદ-૨૦ માં સમાવાયેલ અવલોકનોના સાદા વાંચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે

હેતુ એવો હતો કે આરોપીને ચેક જ્યાં અનાદરિત થયો હોય તે સ્થળે જવા – આવવાની યાતનાઓ સહન કરવી ન પડે.

૧૪. સર્વોચ્ચ અદાલતે અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળ દંડનીય ગુનાને સંબંધિત કાયદાનું નીચે મુજબ સંક્ષેપમાં નિરૂપણ કર્યું છે.

“(૧) નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૩૮ હેઠળનો ગુનો ત્યારે જ આચરાયેલો ગણાય છે, જ્યારે આરોપી દ્વારા પોતાની જાળવણી હેઠળના બેંક ખાતા ઉપર દેવું/જવાબદારીની ચુકવણી માટે દોરાયેલો ચેક, નાણા અપર્યાપ્ત હોવાના કારણે અથવા રકમ બેંક સાથે કરવામાં આવેલી વ્યવસ્થાથી વધુ હોવાના કારણસર, અનાદરિત પરત કરવામાં આવે.

(૨) જો કે, આવા કોઈપણ ગુનાનો સંજ્ઞાન અધિનિયમની કલમ ૧૪૨ હેઠળ પ્રતિબંધિત છે, સિવાય કે કલમ ૧૩૮ ના પરંતુકની ઉપકલમ (સી) હેઠળ એવા પેચી અથવા ધારકને કાર્યવાહીના કારણનો ઉદ્ભવ થયેલી તારીખથી એક મહિનાની અવધિની અંદર, પેચી દ્વારા અથવા યોગ્ય ક્રમે ચેક ધારક દ્વારા લેખિત ફરિયાદ કરવામાં આવી હોય.

(૩) ફરિયાદ દાખલ કરવા માટેનો કારણકાર્ય ફરિયાદી/પેચી/ચેકનો વિધિસર ધારકને ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે, જો (એ) અનાદરિત ચેક તેની જારી કરવાની તારીખથી છ મહિનાની અવધિની અંદર દ્રાવી બેંક સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે.

(બી) જો ફરિયાદીએ બેંક તરફથી ચેકના અનાદર અંગે માહિતી પ્રાપ્ત થયાની તારીખથી ત્રીસ દિવસની અંદર ચેકની રકમની ચુકવણીની માંગણી કરી હોય અને (સી) જો દોરનાર આવી નોટિસ પ્રાપ્ત થયાથી પંદર દિવસની અંદર ચેકની રકમ ચૂકવવામાં નિષ્ફળ ગયો હોય.

(જ) કાર્યવાહીનું કારણ બનતા તથ્યો, અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળના ગુનાના તત્વો સ્પષ્ટતા નથી.

(પ) કલમ ૧૩૮ની પરંતુક જોગવાઈ માત્ર ફોજદારી કાર્યવાહી આરંભ કરવાની અને અદાલત દ્વારા ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવાની પ્રક્રિયાને ત્યાં સુધી મુલતવી રાખે છે, જ્યાં સુધી પરંતુકની કલમ (સી) મુજબનો દાવાનો હક ફરિયાદીને ઉદ્ભવે નહીં.

(ફ) એકવાર ફરિયાદીને દાવા-કારણ ઉપજે, પછી કેસનો વિચારણા કરવા અદાલતનું અધિકારક્ષેત્ર તે સ્થળના સંદર્ભથી નિર્ધારિત થશે જ્યાં ચેક અનાદત થાય છે.

(ગ) ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૧૭૭ હેઠળ નિર્ધારિત સામાન્ય નિયમ, નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળના મામલાઓને લાગુ પડે છે. તેથી, આવા મામલાઓમાં ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા ચેકના દોરનાર વિરુદ્ધ કાર્યવાહી ફક્ત તે જ અદાલતમાં આરંભી શકાય, જેના અધિકારક્ષેત્રમાં અનાદર થાય છે; પરંતુ એવી પરિસ્થિતિઓને બાદ કરતાં, જ્યાં કલમ ૧૩૮ હેઠળ દંડનીય ચેકના અનાદરનો ગુનો, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૧૮૪

સાથે વંચાતી કલમ ૨૨૦(૧) ના અર્થમાં, એક જ વ્યવહારમાં અન્ય ગુનાઓ સાથે કરવામાં આવ્યો હોય, અથવા તેની જ કલમ ૧૮૨(૧) સાથે વંચાતી કલમો ૧૮૪ અને ૨૨૦ ની જોગવાઈઓ હેઠળ આવરી લેવાયેલો હોય.”

૧૫. હવે મને સર્વોચ્ચ અદાલતના જે નિર્ણયના સૌથી મહત્વપૂર્ણ ભાગની સાથે હું સંબંધિત છું તેનો વિચાર કરવા દો. ચુકાદાના પરિચ્છેદ-૨૨ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે :-

૨૨. આ અપીલમાં પ્રતિવાદી-આરોપીએ અપીલકર્તા-કંપની પાસેથી ઇલેક્ટ્રોનિક સામાન ખરીદ્યા બાદ, ઓરિસ્સાના ટાંગી સ્થિત યુ.સી.ઓ. બેંક ઉપર દોરાયેલો વિવાદિત ચેક જારી કર્યો હતો, જેને ફરિયાદી-કંપનીએ તેની શાખા કચેરી અહમદનગર ખાતે સ્થિત હોવાથી મહારાષ્ટ્રના અહમદનગર શાખા, સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા ખાતે રજૂ કર્યો હતો. ઉક્ત ચેક ઓરિસ્સાના ટાંગી સ્થિત યુ.સી.ઓ. બેંક દ્વારા અનાદરિત કરવામાં આવ્યો હતો. અહમદનગરના જે.એમ.એફ.સી. સમક્ષ ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી. પ્રતિવાદી-આરોપીએ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા ની કલમ ૧૭૭ હેઠળ અરજી કરીને અહમદનગરના જે.એમ.એફ.સી.ની અધિકારક્ષેત્રને પડકાર્યો હતો, અને તેમણે એવું માન્યું હતું કે માંગણી નોટિસ અહમદનગરમાંથી જારી કરવામાં આવી હતી અને ચુકવણીની માંગ પણ અહમદનગર ખાતે કરવામાં આવી હતી, તેથી ફરિયાદનો વિચારણો કરવા તેમની પાસે અધિકારક્ષેત્ર હતું. વડી અદાલતે અહમદનગરના જે.એમ.એફ.સી.ના આ નિષ્કર્ષ સાથે અસહમતિ વ્યક્ત કરી હતી કે નોટિસની

પ્રાપ્તિ અને માંગવામાં આવેલી રકમનું અચુકવણી એ એવા પરિબલો છે, જેમને માંગણી નોટિસ જ્યાંથી જારી કરવામાં આવી હતી તે સ્થળ કરતાં વધુ પ્રાધાન્ય અપાવવું જોઈએ, અને એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે અહમદનગરના જે.એમ.એફ.સી.ને ફરિયાદ સ્વીકારવા માટે પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્ર ન હતું. ઉપરોક્ત મુદ્દા સંબંધિત પૂર્વવર્તી ચર્ચાને ધ્યાનમાં લેતાં, સંબંધિત ચેક જ્યાં અનાદરિત થયો હતો તે સ્થળ, જે વર્તમાન કેસમાં ઓરિસ્સાના ટાંગી હતું, તે જ યોગ્ય સ્થળ હોવાથી, આ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે અને એવો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે કે કાયદા અનુસાર આગળની કાર્યવાહી માટે ફરિયાદ ફરિયાદીને પરત કરવામાં આવે.

૧૬. અરજદાર તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ, સર્વોચ્ચ અદાલતે પોતાના ચુકાદાના ફકરા-૨૨ માં કરેલા ઉપરોક્ત અવલોકનો પર આધાર મૂકીને, અદાલત બે તબક્કાઓને નીચે મુજબ અલગ પાડે તેવી માંગ કરે છે :

“(એ) અધિનિયમની કલમ ૧૪૫ ની ઉપકલમ (૧) ની જોગવાઈઓ હેઠળ કલ્પાયેલ સમન્સ-પૂર્વ તબક્કાના તમામ કેસો – (૧) જેમાં ફરિયાદી હાજર થયો હોય અને મૌખિક નિવેદન કર્યું હોય, અથવા (૨) જેમાં ફરિયાદીએ સોગંદનામું રજૂ કર્યું હોય, તે જ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી યોગ્ય અદાલતમાં રજૂ કરવા માટે ફરિયાદીને પરત કરવામાં આવશે.

(બી) અધિનિયમની કલમ ૧૪૫ ની ઉપકલમ (૨) ની જોગવાઈઓ હેઠળ કલ્પિત સમન્સ જારી થયા પછીની અવસ્થાના તમામ કેસો – (૧) જ્યાં આરોપીની હાજરી પહેલેથી જ થઈ ગઈ હોય, અથવા જ્યાં ફરિયાદીની ઉલટતપાસના હેતુસર (૨) ફરિયાદ પક્ષ અથવા આરોપી દ્વારા અરજી કરવામાં આવી હોય, અથવા (૩) જ્યાં ફરિયાદીની ઉલટતપાસ અર્થાત્ પુરાવાનું નોંધણીકરણ શરૂ થઈ ગયું હોય, તે જે સ્થળે દાખલ થયેલા છે ત્યાં જ ચાલુ રહેશે અને યોગ્ય અદાલતમાંથી તેઓ હાલમાં જ્યાં પડતર છે તે અદાલતમાં બદલી કરાયેલા ગણાશે.”

૧૭. મારા મત મુજબ “માત્ર તેવા કેસોમાં જ, જેમાં સમન્સ જારી થયા પછી અને આક્ષેપિત આરોપીની હાજરી પછી, વિનિમયક્ષમ લખત અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૪૫(૨) માં કલ્પાયેલ મુજબ પુરાવાની નોંધણી શરૂ થઈ ગઈ હોય, તે કાર્યવાહી તે જ સ્થળે ચાલુ રહેશે” એવા શબ્દસમૂહને “ફરિયાદના તે વર્ગના કેસો, જેમાં કાર્યવાહી કલમ ૧૪૫(૨) ના તબક્કે અથવા તેનાથી આગળ ગઈ હોય, તેઓને, હવે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે તે મુજબ, સામાન્ય રીતે પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતમાંથી, જ્યાં તે હાલમાં બાકી છે તે અદાલતમાં, અમારી દ્વારા સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવ્યા હોવાનું માનવામાં આવશે” એવા શબ્દસમૂહ સાથે સુસંગત રીતે અને સંયુક્ત રીતે વાંચવા યોગ્ય છે. અરજદાર તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલનો પ્રયત્ન એ છે કે મને એવો અભિપ્રાય સ્વીકારવા પ્રેરિત કરવામાં આવું કે પરિષદ-૨૨ નો છેલ્લો ભાગ વાંચવો જોઈએ, જ્યારે પ્રથમ ભાગને અવગણવો જોઈએ.

૧૮. મને ભય છે કે હું આવી રજૂઆત સ્વીકારી શકતો નથી, કારણ કે મને તે હેતુ પણ ધ્યાનમાં રાખવો જરૂરી છે જેના માટે સર્વોચ્ચ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો છે. મેં હેતુ વિષે પહેલેથી જ ચર્ચા કરી છે અને તે સંદર્ભે મેં ચુકાદાના ફકરા-૨૦ નો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે. જ્યારે સર્વોચ્ચ અદાલત કહે છે કે “કલમ ૧૪૫(૨) માં કલ્પાયેલ મુજબ પુરાવાનું નોંધાણ શરૂ થયું છે”, ત્યારે તેનો અર્થ માત્ર એટલો જ થાય છે કે જરૂર ખરેખર શરૂ થઈ ગઈ છે. જો ફરિયાદી હજી સુધી આરોપી દ્વારા જરૂર માટે સાક્ષીપેટીમાં હાજર થવાનો બાકી હોય, તો આવા કેસો, મારા મત મુજબ, સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાથી આવરી લેવાયેલા છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો આવા પ્રકારના કેસોનું સ્થળાંતરણ થવું જોઈએ. હું આ બાબતની કદર કરું છું કે જો મને માત્ર “કાર્યવાહી કલમ ૧૪૫(૨) ના તબક્કે પહોંચી ગઈ છે અથવા તેનાથી આગળ ગઈ છે” એવા શબ્દોના અર્થઘટનનો જ વિચાર કરવો હોય, તો સંભવતઃ ફરિયાદી તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ સાચા હોઈ શકે, પરંતુ તે જ સમયે હું ફકરા-૨૨ ના પ્રથમ ભાગને અવગણવો જોઈએ નહીં, જે અત્યંત સ્પષ્ટ કરે છે કે કલમ ૧૪૫(૨) માં કલ્પાયેલ મુજબ પુરાવાનું નોંધાણ વાસ્તવમાં શરૂ થયું હોવું જોઈએ. “શરૂ થયું છે” અને “કલમ ૧૪૫(૨) ના તબક્કે પહોંચી ગયું છે” આ અભિવ્યક્તિઓ વચ્ચે સૂક્ષ્મ ભેદ છે. “પુરાવાનું નોંધાણ શરૂ થયું છે” એવા શબ્દો ન હોત, તો હું સંભવતઃ વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ સાથે અસહમત થયો હોત.

૧૯. સક્ષમ અદાલત, જેને ગુનાનો વિચારણા કરવાનો અધિકારક્ષેત્ર છે, તેની સમક્ષ દાખલ/પુનઃદાખલ કરવા માટે ફરીયાદો ફરીયાદીને પરત કરવા બાબતે વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ યોગ્ય છે, એવો મારો અભિપ્રાય છે.

૨૦. પરિણામે તમામ ચાર અરજીઓ નિષ્ફળ જાય છે અને તેથી અહીંથી નામંજૂર કરવામાં આવે છે. (જે.બી. પારડીવાળા, જે.) વાહિદ આદેશ ઉચ્ચાર્યા બાદ, અરજદારો તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી જાડેજા પ્રાર્થના કરે છે કે આ અદાલતે અગાઉ આપેલો વચગાળાનો આદેશ, તેમના અસીલને આ આદેશને સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ પડકારવાની સગવડ થાય તે માટે, આજથી ચાર અઠવાડિયાની અવધિ માટે ચાલુ રાખવામાં આવે. સંકળાયેલા પ્રશ્નને ધ્યાનમાં રાખીને, અગાઉ અપાયેલો વચગાળાનો આદેશ આજથી વધુ ચાર અઠવાડિયાની અવધિ માટે ચાલુ રહેશે.

(જે.બી. પારડીવાળા, ન્યાયમૂર્તિ)

*he translation of this judgment has been provided by M/s Hyperlink
E-Solutions Pvt. Ltd.*

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.